

B E V E Z E T É S

Báthory Endre fejedelem elmenekülése és veszített csatája után Mihály vajda 1599 október 31-én bevonult a fejedelmi székvárosba, Gyulafehérvárra. A megrémült város ellenállás nélkül meghódolt. Maga Náprágy Demeter kancellár küldte a vajda elé a város kulcsait. Így ő a nélkül, hogy valaki ellentmondott volna, a fejedelem székébe ült.¹

Az erdélyi föld előnyét eddig is élvezte. Báthory Zsigmond fejedelem ugyanis, amikor őt a török párttól elvonta, jóakarata jeléül többféle kedvezményben részesítette. Így megengedte, hogy Mihály Fehérvárt a fejedelmi palotával szemben szerzetházat építhessen, egyéb helyen meg birtokkal ajándékozta meg. Itt tartott tisztviselője azután a vajdát a birtok jövedelmével gazdagította, a szerzetház lakói viszont az erdélyi helyzetről értesítették őt.²

Titkos hírhordásokra, szorgalommal gyűjtött jövedelemre most már nem volt szüksége. Nyert csatája után ugyanis győzelmesen vonult be és szabadon gyűjtötte a kincseket. Báthory Zsigmond és Endre értéktárgyait harminckét társzekérre rakva hozatta Fehérvárra és más helyekről is, ahol kincset érzett, azokat beszállította. Ugyanakkor katonái szörnyű dúlást vittek végbe az országban, nem maradt nemes ember, kinek házát ki ne fosztották volna. A vérszemét kapott jobbágyság is bántalmazta urait, úgyhogy a nemesség rémülete egyre fokozódott. A vajda szóban azt hirdette, hogy Rudolf császárkirálynak vette meg az országot, de valójában mint uralkodó rendelkezett, sőt még keményebben, olyan címen, hogy fegyverrel szerezte meg Erdélyt. Bár kemencefűtőjét küldené be Rudolf, annak inkább szolgálnának, mint Mihálynak — hanгоztatták az erdélyiek.³

Nem csoda tehát, hogy a megiszonyodott ország, mint zarnokság idején történni szokott, a megalázkodás túlzásába

esett. Az 1599 november 20–28-i fehérvári országgyűlésre összegyűlt rendek ugyanis Mihályt kegyelmes fejedelmüknek nevezték és köszönettel vették abbeli ígéretét, hogy az ország szabadságának megtartására esküt tesz.⁴ Mikó Ferenc egykorú történetíró szerint is a vajda «magát fejedelemnek választatá.» A másik, 1600 július 20–27-i fehérvári országgyűlésen, amely országgyűlésnek végzései pontokba szedve az ő idejéből szintén fennmaradtak, a rendek kegyelmes uruknak szólították őt.⁵

Mihály erdélyi fejedelemségének szemléltetésére látszatra így önként kínálkozik a bizonyíték, amit a román történetírás észre is vett és kiaknázott. Valójában azonban úgy áll a dolog, hogy fejedelmi beiktatásról szó sem esett, arról sincs feljegyzés, hogy Mihály a beígért esküt letette volna. Az országgyűlés végzéséből választási eljárás sem állapítható meg. Annál inkább nem, mivel az említett országgyűlések jegyzőkönyveiben Mihály vajda a német-római császár helytartójának (*locumtenens*) nevezte magát. E cím élte végéig tartó használatának megengedéséről tárgyalást kezdett. Az országot is a császárnak és azután magának, mint helytartónak, hűségére eskette meg.⁶

A vajda, mint helytartó, e szerint a nyugati császársághoz tartozás állapotát képviselte. Rudolf császár-király és a vajda tehát az érem ugyanegy oldalának: a német párton állásnak szemléltetői. A felmutatott jók ugyanegy kormányzási rendszernek dicsérői, a szenvedett rosszak meg ugyanegy rendszernek hibái. A vajda követői egyben a császárnak is párthívei. Az ország így egy táborban: a német párton állott.

E helyzet a székelyek magatartását is magyarázza, akik Mihály vajda mellett kitartottak. A gyurgyevői csata után csalódott és meglakoltatott székelység ugyanis a vajdától nemcsak szabadságát kapta vissza, hanem ezen felül Rudolf nevében kiállított (bár hamisított) szabadságlevelet is nyert.⁷

Az ősi szabadságba való visszahelyezés pedig a székely harmadrend életében lényeges változást jelentett. Nemcsak a Fráter György korától kezdődő évi adófizetés alól nyert felmentést, hanem a János Zsigmond fejedelem korában kezdődött jobbágyállapotból is kiemelkedett. Új helyzete révén sok jobbágyteherrel szabadult meg.

A szabadsorsban elhelyezkedés nem ment simán. Felszabadult szenvedélyek lángoltak fel és támasztottak elviselhetetlen keserveket. A székelység ugyanis most nem elégedett meg nagyobb mérvű zavarkeltéssel, mint a Havasalföldre vonulás előtt, hanem ahol székely nemes embert, akár gyermeket is értek,

azt megölték, házukat elégették. Vakmerőségüket fokozta, hogy tettükért semmi büntetés sem érte őket. Így egyfelől a vajda, másfelől a székelység kegyetlenkedett.⁸ Úgy tűnt fel, hogy a székelység a nemessége kiirtásában lát biztosítékot jogai megőrzésére.

A székely szabadság visszaállításának gazdasági következményei az egyoldalú elintézés célszerűsége felől indokolt észrevételt támaszthatnak. Az adómentesség országos viszonylatban ugyanis annyit jelentett, hogy az országos adóból a székelységre eső egyharmad rész megfizetése mostantól fogva a másik két nemzetre: a magyarságra és a szászszágra hárul.⁹

A székely adózásnak tisztán az ökörsütésre történt korlátozása e szerint, országos viszonylatban, visszaesést jelentett. Az országos adó egyharmadát a székelység ugyanis jobbágyi sorsba süllyedése előtt is fizette a Fráter György korabeli elintézés szerint. A Székelyföld gazdasági nehézségét az oda települt nem székely jobbágyok helyzetének rendezetlensége csak növelte. Magyarok mellett szászokat, románokat is hoztak a székely jószágokra. Az ős jobbágyok száma Bethlen Gábor fejedelemsége idejére már tízezerre rúgott a nélkül, hogy őket ez ideig az országos adó fizetésére kötelezték volna.¹⁰ S a mostani zavarokban e jobbágyok is a székely harmadrend közé vegyítették magukat. Az annak adott szabadságot magukra is vonatkoztatva, a nemesség kárára nemesi jószágokat ők is szállottak meg.

Ha most a székely nemesség még e jobbágyiságot is elveszti, akkor földjei művelés nélkül maradtak volna. A nemesség tehát országgyűlésileg kérte, hogy Mihály vajda az ilyen jobbágyokat uraik birtokába helyezze vissza. A nemesek kapják vissza erőszakosan megszállott javaikat: udvarházaikat, szántóföldjeiket, szénarétjeiket, tavaikat, erdeiket, malmaikat.”

A nemesi birtokok megszállása és a személyi bántalmazások a törvényenkívüli állapot kifejezői. Az országgyűlés panaszai élénken megvilágítják a helyzetet. Így ott kifejtették, hogy a vajda bejövetelekor, a katonáskodás idején, a jobbágyok nem akartak uraikra hallgatni és sok törvénytelséget vittek végbe. Az országgyűlés kérte tehát, hogy a jobbágyok, mint azelőtt, uraikra hallgassanak, mert másképpen a kívánt pénz és élelmiszereket nem tudják előteremteni. Továbbá előadták, hogy a fejveszettségben az ország útait gonosztevők lepték el, a rácok és egyéb futott népek a kóborlókhoz adván magukat, az országban sok háborgást cselekedtek. Ugyanúgy viselkedtek

egyed nemes emberek, akik Mihály vajda seregébe állottak. A vajda katonái, ahol amit kaphattak, azt elvitték, a városokat felégetéssel fenyegették. S az idő nemhogy enyhülést hozott volna, csak fokozta a visszaéléseket. A sereghez, vagy Mihály nemes embereihez csatlakozott jobbágyok volt uraik, amikor ezek őket kikérték, megöléssel, dúlással fenyegették. Egyéb kóborlók a seregbe beállván, a községek szegény népét pusztították. A gonosztevők mindenféle megsokasodtak. Nemes emberek is akadtak, akik hatalmaskodtak, vagy magukban, vagy román nemes emberek pártfogásával. Jóságok megszállásában a vajda tisztartói is rossz példát adtak.¹² A nagy adók behajtása következtében előállott elszegényedés, a szanaszét jövő-menő katonák zsarolása és fosztogatása, a gazdátlan kóborlók garázdálkodása, a nemesi birtokok erőszakos megszállása, a nemesek megfenyegetése és bántalmazása az országgyűlési végzéseken kívül egykorú magánfeljegyzésekből is bővebben személhetők.

Valóban szenvedések szenvedése, amely élet a szegény országnak osztályrészül jutott. Természetes következmény tehát, hogy kétségbeesett helyzetén javítani akart és a vajdának fegyveresen ellenállott. Másrészt az idő megmutatta, hogy Mihály állandóan meg akar telepedni Erdélyben. E szándékát a császár-királyi udvarnál is észrevették. Így történt azután, hogy a szervezkedő erdélyi nemesek meghívására Rudolf hadvezére, Básta György is csatlakozott az ellenálló erdélyi sereghez.

Nagynyed vidékén, Miriszlónál került szembe a két tábor. Mint Báthory Endre fejedelem megtámadásakor, a vajda seregének tekintélyes részét most is székelyek alkották. A csata előtt hiába ígérte nekik a nemesség, hogy őket régi szabadságukban mindörökké megtartja, hogy a szenvedett bántalmakért soha bosszút nem áll, hogy miként a táborban megjelent aranyosszéki székelységgel, a többivel is együtt akar élni vagy halni.¹³ A székelység Marosszék kivételével nem csatlakozott.

E szerint tehát most sajátos helyzet adódott. A székelység ugyanis eddig, ha a vajda oldalán harcolt is, Rudolf pártjához tartozott. Viszont most a császárnak hadvezére, Básta, az erdélyi nemesség táborába szállott. A székelység eddigi politikai magatartását: a császár-királyhoz állást, igazolni tudta, a csata idején azonban már harmadik versengőről volt szó, aki Erdélyre vágyott. A figyelő valóban gondolkozóba esik: megtevéstés, helyzetfelismerés, hűtlenség esete forog-e itt fenn?

Nyilvánvaló, hogy a múlt tapasztalata alapján a székelység a nemesség ígéréteiben nem bízott, a közelmúltban elkövetett erőszakosságai után a nemesség bosszúállásától is tartott. Bizalmatlanságában Bástának sem hitt, aki a nemességhez csatlakozván, azzal egynek mutatkozott. De a zűrzavarban, amely e szomorú időszakot jellemezte, magyar főurak is a kapkodás, a tájékozatlanság útvesztőjében hanyódtak, annál inkább teheték ezt az egyszerűbb közsékelyek. Básta megbízásának mértékével sem igen lehettek tisztában. A székely szabadság megtartása volt a székelység álma, amelyet Mihály vajda révén szereztek vissza, a vajda tűnt fel tehát olyannak, mint aki egyelőre e szabadság biztosítója. Erdélyi román fejedelemségről, vagy még nagyobb elképzelésben: Erdélyt és a két román fejedelemséget összefogó román államról szó sem esett, az utókor sem tud ennek bizonyítására érveket találni. Tisztán katonai hódítás az, amit a rejtélyes vajda felmutatott, nagyobb nemzeti elgondolás és végrehajtás nélkül. Eljárása hatalmi tény, amilyent egyes erdélyi fejedelmek is felmutattak, amikor a román fejedelemségeket Erdélyhez fűzték.

Mihály vajda nemzeti törekvései szemléltetésére az erdélyi románok érdekében tett intézkedései könnyen összegezhetők. Így minden felhatalmazás nélkül («usurpata sibi huiusmodi licentia») románjainak bőséges javakat, várakat, kastélyokat és udvarházakat osztott szét. Az 1600 július 20–27-i fehérvári országgyűlésen elfogadtatta, hogy a magyar, szász vagy román falvak a szomszédos román falvaknak szabad helyeken és a határban legeltetést engedjenek, abban az esetben, ha a határokon történő legeltetést a szomszéd falvak részére a román falvak is megengedik. Az országgyűlés a lovaknak, ökröknek, tehéneknek, sertéseknek legeltetését engedte, mivel a szomszédosság a juhlegeltetést eddig se engedte meg. Kiemelte az országgyűlés, hogy az ilyen falvaknak a legeltetést eddig is csak azért tiltották meg, mivel azok az ő vetéseiket barmaikkal, juhaikkal megétették, szénafüveikben, szőlőikben sok kárt tettek, a szőlők karóit, gypűit elégették és több efféle visszaélést cselekedtek. A vajda második kívánságára t. i., hogy a román papokat a község szolgálatára senki se kényszerítse, az országgyűlés kimondta, hogy azok efféle szolgálattól, vagyis bizonyos jobbágyi terhektől, minden helyen személyekben mentesek legyenek.¹⁴

Mindössze ennyi az, amit a vajda a román jobbágyág érdekében tett. Jobbágyi terheik könnyítéséről, vagy ami még több: a román jobbágyágnak székely mintára történő

szabaddá tételéről nem esett szó. A román papokat sem tette nemessé, csak a közszolgálat alól mentesítette őket. Intézményes berendezkedéseknek, államszervező intézkedéseknek semmi nyomuk.

A katonai eredményeken és a magyar történelmi forrásokon túlmenően az újabb román történetírás sem tud adatokkal szolgálni.¹⁵

A miriszlói csatában (1600 szeptember 18) a vajda seregét az elszánt nemesség bátorsága és Básta ügyes hadvezéri fogása törte meg. Biztos hadállásából, amíg tettetett visszavonulással Básta őt onnét ki nem csalta, a vajda keményen lövette a magyarokat. De mintha kösziklát lövetett volna, a magyar úgy állott ott — adja a szót Mihály vajda szájába Gyulafi Léstár egykorú történetíró. A megnyert csata után a magyarokat ugyanez író szerint Básta György is megdicsérte : «Vas a ti fejetek, — úgymond — mert én ezt (t. i. Mihály embereinek sokaságát) látván, soha ennyi néppel vele szemben nem szállottam volna.» Az ugyancsak egykorú Mikó Ferenc szerint azonban a győztes seregnek a vajda hadával szemben kettős előnye volt: a nemesség részéről a jobb és erősebb vitézek, Básta részéről meg a szép lovas fegyveres had és a puskás erős gyalogos had.¹⁶

Az ütközetben sok székely elesett, kifejezőjéül a véradónak, amellyel a szabad állapot mindig együtt járt. A jobbágyság bizonyos arányszám szerint, a nemesség ellenben fejenként vett részt a harcban. A magyarság mindenkori nagy pusztulásának ez az egyik magyarázata.

A csatanyerés egyben a németpártból kiábrándult Erdély fellélekzését jelentette. Határkö az ütközet, amely a török érdekkörbe tartozó erdélyi fejedelemségnek a Nyugattal, a magyarsággal való együttélése próbálkozásait hosszú időre lezárja. Az utóbbi idők sok változása, a sok megpróbáltatás és izgalom ugyanis a német-pártot egyáltalán nem igazolta. Mostantól kezdve a törökpártiság kerekedett felül, hogy átmeneti nyomorúságok után, reális gondolkozású fejedelmek bölcseségétől irányítva, az országnak békésebb napokat biztosítson.

A változás úgy kezdődött, hogy Básta segítő munkája dacára, a miriszlói csata után nem egész négy hónap múlva, nem kis meglepetésre, az egykorú Borsos Tamás szerint «nagy orcátlanub»,¹⁷ az országgyűlés Báthory Zsigmondot hívta vissza a fejedelmi székbe. Ez annyit jelentett, hogy Erdély az adott körülmények között a török védelem alatt látta jövő nyugalmat

biztosítottak és e politikára történő visszatérést Báthory Zsigmondra bízta. Nem kis csalódás kellett ahhoz, hogy e politika megvalósulását attól várták, akinek kapkodása a sok nyomorúsággal telt időszakot bevezette. Drámai mű alapgondolatahoz méltó az indító ok, amely a politikai fordulat mélyén lapang. Erdély a Mihály vajdának történt kiszolgáltatása, egyének és tömegek tragédiája, az ország kifosztása után új út keresésére kényszerült. A szabadon választott Báthory Zsigmond személye, minden múlt balfogása ellenére, most a fejedelmi életet élő, a súlyt és tekintélyt biztosító Erdélynek jelképévé vált.

A császár-királyi politika akkori vezetőire jellemző, hogy Erdélyre ismételten külső, már meglakoltatott szövetséggel: Mihály vajdával rontottak rá és verték meg annak fejedelmét, Báthoryt. Amikor meg a most beálló Bástia-féle hírhedt kormányzási rendszer ellen Erdély újból felkelt és Székely Mózes fejedelemsége érdekében Brassónál (1603 július 17-én) csatát vívott: győzelmével újból külső szövetséges: Szerban Radu havasalföldi vajda szerezte vissza Erdélyt a németeknek.

Erdély ez évekről szóló története valóban a két pokol közötti égés szörnyűsége. A német részről a zsoldos vallonok és hajdúk, a török részről a kozákok, tatárok állandó rettegésben tartották, fosztogatták és öldösték az erdélyi lakosságot.

«Hallhatatlan kegyetlenséget cselekedett» Mihály vajda az országon, állapította meg a vajda miriszlói veresége után az erdélyi országgyűlés. Azért vívtak meg a törvénytelen fejedelem ellen országot, — mondták — hogy a törvénytelenégtől megszabaduljanak.¹⁸ Elpanaszolták, hogy a felborult államrendben nemes, nemtelen, paraszt, szolga, sok dúlást, kóborlást, erőszakosságot vitt végbe. A Fogarasvidéki románok másoknak sok kárt tettek. A nemesség a Székelyföldön is sok kárt szenvedett, házukat elhányták, felégették. Jobbágy, veres drabant, lófő, nemes ember is garázdálkodtak. A Székelyföldön a harmadrend megfékezésére előzőleg épített két várat, mint szolgáltságuk jelképét, Várhegyet és Udvarhelyt lerombolták.¹⁹ Most Bástia korában a visszaélések folytatódtak. A bizalmatlan hadvezér az erdélyieket fizetség fejében szívesen felmentette a hadakozástól, vallon és hajdú zsoldosokkal tartotta féken az országot. Az 1600. évi októberi lécfalvi országgyűlés a hajdúságot ugyan megszüntetettnek nyilvánította, de az továbbra is csak fennmaradt. Bástia rosszul fizetett, vagy haszonlesésből garázdálkodó katonasága, zászlaját elhagyva, a nemesség jóság-

gán pusztított, kóborolt, a szegénységen élt. Megtörtént, hogy az összesedés alatt álló országos adópénzt és élelmet megrohanta s elszedte, az élelmezésökre szánt marhákat olcsón eladta. A városba menekült nemességet, amely ott maga is szegényesen élt, «béres házban» lakott, megszállta, szidta, ütötte, megsarcolta. A városban olyan ellátást kívántak, «mint valami nagy urak». Ugyanúgy a szegény községet, ahol érték, verték, vágták.²⁰

A sok bántalmazást egykorú történetírók is híven szemléltetik. A goroszlói csata után Básta és Mihály vajda a hadat Erdélyre bocsátotta, oly erősen megdúlatta, hogy annak szörnyű voltát nem lehet leírni – mondja Borsos Tamás történetíró. A hajdúk garázdálkodása miatt Erdély soha többé meg nem épül, a hajdúk nemesnek, parasztnak, férfinak, asszonynak nem kegyelmeztek – panaszkodik Mikó Ferenc. A vallonokról az egykorú Krauss György, szász író is megállapította: Olyan, nép, — mondotta — hogyha egy országot el kell pusztítani, vallonokat kell csak oda küldeni. Ezek egy év alatt annyira felfalják, hogy fegyver, tűzvész nem tudná azt megcselekedni.²¹ A fosztogatást a Bástától összeharácsolt kincs leírása élénken szemlélteti. Gyulafi Léstár szerint Huszton egy nagy terem padlózatát virágos és egyéb forma poharakkal, kupákkal, mosdókkal, tányérokkal, tálakkal annyira berakták, hogy a köztük való járásra alig hagytak közben kisedet utat. A terem falán sűrűn kardok, pallosok, törökbotok, nyakbavetők csüngtek úgyannyira, «hogy ugyan tündöklött bele az egész palota.» Más teremben nagy szekrényekben Mihály vajda sok összeszedett kincse: nagy pénzt érő függők, gyűrűk, aranyláncok voltak szemlélhetők. Más szekrényekben ruhák : vont arany, bársony, selyem, egyéb csodálatosan szép szőttesek, különféle bőrből készült subák nyertek elhelyezést. Krauss György szerint körülbelül három tonnát nyomott az aranynemű, amelyet Básta Velencébe küldött.”

A másik oldalról: a török részről szenvedett bántalmakról is bőven esett szó. A Báthory Zsigmond újraválasztásakor bejött és a Székely Mózes segítségére küldött török-tatár sereg borzalmas tetteit élénken írják le az egykorú írók. A töröknél és tatárnál lévő sok rabot már Báthory Zsigmond is «könyves szemmel nézé.» Székely Mózes megsegítésekor (1603) a tatárok tízezer, más forrás szerint tizenötezer rabot vittek ki Erdélyből.

A sok pusztulás miatt nagy drágaság, ínség keletkezett. Tölgymakkból készült kenyeret Borsos Tamás is evett.²³ A zür-

zavarban a nemesség, amennyire tehetette, a városokba húzódott, a szegénység meg elszéledt. A városokon kívül Erdély népének majd negyedrésze meghalt e bajokban. 1604-re az ország úgy elpusztult, hogy az országgyűlés szerint falun kevés helyen lakott egy vagy több ember. Ahol laktak is, éjjel-nappal rajtok volt a vitézlő rend, a szegénység a maga mindennapi életével sem volt szabad.²⁴ A falu e szerint e nehéz időkben a pusztulás, elnéptelenedés képét mutatta, ami a magyarság jövőjére erősen kihatott.

A nehéz időket a székelység erősen megbűnhődte. A miriszlói csata után ugyanis szabadságát újból elveszítette,²⁵ az 1601 januári kolozsvári országgyűlés meg a székely felbujtók, a nemes embert ölők, gyűjtogatók ellen eljárást tett folyamatba. Ez országgyűlés, valamint az ugyanez évi június havi országgyűlés a megszavazott adót és élelmet már a székelyekre is kirotta. Újra választásakor Báthory Zsigmond fejedelem a székelységhez addig járatta követeit, amíg azt a maga pártjára vonta, ennek fejében azután szabadságát is visszaadta.²⁶ Ennek eredménye, hogy a Bástá korszakban az országgyűlési adó kivételkor lófő, drabant, szabad székely elnevezés alatt szerepelnek, nagy szükség idején ugyanis az országos terhekhez most is hozzájárultak.²⁷

A Bástá-idők az erdélyiekben a helyzetváltoztatás vágyát erősítették. Kapva-kaptak tehát Bocskai Istvánon, akit a magyarországi elégedetlenek is támogattak. Az erdélyiekkel való együttműködést a magyarországiak is keresték. A szerencsi gyűlés ugyanis, amelyben Bocskait uralkodóvá választották, üdvözölte és közös eljárásra hívta fel az erdélyieket, örvendvén közös szép szabadságuknak, «mint az rekeszből kiszaladott madarak. »²⁸ Nem hirtelen fellobbanás, hanem élettapasztalat eredménye, ami a volt németpárti Bocskai lelkében a törökpárti politika felvételére végbement. Hányatott életének tanulsága, hogy az ezúton járás az erdélyi magyarság jövő erő kifejtésének lehetősége, Erdély nyugalmanak biztosítója. Bocskai úgy vélte, hogy az akkori magyar kormányzati rendszer fékentartása Erdélyre vár. E hitével aztán nagynevű erdélyi fejedelmeket is példája követésére vonzott. Különálló erdélyi fejedelemség volt az eszménye, amíg Erdély majd a magyar szellemben vezetett Magyarországgal egyesülhet. Ilyen felfogásban kötötte meg a bécsi békét és működött közre a zsitvatoroki béke létrejöttében a török és a magyar király között. Erdély nyugalmit ugyanis csak ilyen légkörben látta biztosítottak.

Politikai hitvallását végrendelete tartalmazza. Ebben,

hangsúlyozván, hogy szükséges és hasznos Erdélyben egy magyar fejedelemség mindaddig, amíg ott fenn nálunknál erősebb nemzetnél, a németnél lesz a magyar korona — így folytatja: «Ha pedig Isten azt adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, nehogy attól elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segélyék tehetségek szerint és egyenlő értelemből azon korona alá a régi mód szerint adják magokat.»

Az Erdélyért versengő két félhez : a némethez és a törökhöz való viszony kérdése egykorú írókat is foglalkoztatott. Mikó Ferenc hangoztatta, hogy Erdélynek és Magyarországnak akkor volt szép csendessége, amikor egymás értelmében és szeretetében éltek. Ezután is addig tartatik meg a magyar nemzetnek becsülete és békesége, amíg ez így lesz. Ha különben lesz, — mondotta — akkor Erdély várhatja magára a veszedelmet.²⁹ Borsos Tamás portai követ a török fővárosban szerzett tapasztalatai alapján, a vallás hirdette emberesebb érzés miatt, szintén a nyugati hatalomhoz érzett nagyobb vonzódást. Melyiknek bosszúállása nagyobb, a nyugatié, vagy a portáié? Levágnak, ha győznek. Lelkünket-testünket azonban el nem veszik. Ellenben ha a törökre marad a büntetés, akkor ez a fejedelemmel és az országgal szemben könyörtelen. A törökök is elveszik köntösünket, borunkat, marhánkat, de ezt még azzal tetézik, hogy az országot a földdel teszik egyenlővé. Még ez is tűrhető volna, de ami még keservesebb : a szörnyű és iszonyú rabság következik, lelkünket-testünket egyaránt elveszi, törökké tesz. Aki szemével nézi a rabok keserves kínjait, — mondja — meggondolja, hogyan kellene elkerülni a rabságot.³⁰

A lelkek mélyén tehát, — fajilag és vallásilag — a magyarsággal való együttélésének, Bocskai kifejtésében végeredményében a Magyarországhoz való visszatérésnek gondolata élt. Az érzelem azonossága a Nyugathoz vonzotta, az adott helyzetben megnyilatkozott okosság viszont a Kelethez kényszerítette őket. A kétfelé megőrzendő béke, — mint az erdélyiek állandóan hangoztatott és a fejedelmi választási feltételekbe is beiktatott vágya — a jelen idők szerint a fennmaradás biztosítékának bizonyult.

Bocskainak rövidesen bekövetkezett halála után, amelynek körülményei egyáltalában nem tisztázottak,³¹ Rákóczi Zsigmond fejedelem a tőle megvont irány betartásával uralkodott. Báthory Gábor uralkodása is így kezdődött, amíg nagyratörő politikája őt ingatag magatartásba nem kergette. Gyakorlatilag

mindenesetre a törökpartiság érvényesült, ettől eltérő politikai eredményeket Báthory Gábor fejedelem zaklatottá vált uralkodása sem állandósított. A belső ügyek is az intézmények azonosságának jegyében bontakoznak ki. A sok pusztulás miatt a lakosság meggyérült és a kapuszám szerint történő adózást újabb «ravatal»: összeszámolás nélkül nem lehetett fenntartani. 1604-től kezdődőleg tehát az állatállományt vették fel adóalapul. Ökör, borjas tehén, ló egyenlő értéknek számított, az aprómarhák: juh, kecske, sertés kisebb értékkel értek fel. Mivel e számítás a községekre súlyosnak bizonyult, 1608-ban új alapra tértek át. Mostantól kezdve tíz jobbágy számított egy portának.³² Báthory Gábor sok háborúja, követküldései ismét nagy költségbe kergették az országot, amelyet az alattvalók panaszosan fizettek. A terhet a székelység adómentessége is súlyosbította. Szabadsága birtokában³³ Bocskay korától egy-két esetben fizet csak adót, és akkor is különleges célokra. Így 1607-ben követküldésre fejenként 6–6 dénárt vetettek ki a székelyekre, a következő évben meg az udvari katonaság tartására a székely városokat rótták meg. Az élésadáshoz járulást a székelységtől olyan alapon várták, hogy a három nemzet között lévő únió alapján ebbeli segítségüket nem vonják meg, «megszánván az ország többi részét.»³⁴ Szabadságuk biztosítását mutatja, hogy 1607-ben Rákóczi Zsigmond fejedelem, szabadságuk hangoztatása mellett az ősi ökörsütést: elbélyegzést kívánta életbeléptetni. Báthory Gábor fejedelem választási feltételeibe az erdélyiek külön belefoglalták, hogy a székelyek régi szabadságát megtartja, amiként azt az előző fejedelmek tették azóta, mióta Zsigmond (t. i. Báthory) fejedelem a szabadságot nekik újjannan megadta.³⁵

Annyi kitartással követelt, annyi országos baj emlékeztével terhelt szabadság birtokában azonban nem kevés meglepetésül szolgál, hogy sok székely az ország szolgálata: a saját költségükön kötelező katonáskodás elől kitérve, jobbágyi sorsba süllyesztette magát. Nem csoda tehát, hogy a felingerült országgyűlés elrendelte, hogy az ilyen székelyek a szabad állapotba álljanak vissza, ha meg tettüket megismételnék, halállal lakoljanak. Másrészről különösen hat, hogy ugyanekkor voltak jobbágyok, főleg románok, akik «akár mi kicsiny bosszúság éri őket», az adózás elől marhástól, családostól Moldvába szöknek át. Távozásukkal az adófizetők száma fogyván, a befizetett adó egyre kevesebb lett. Az országgyűlés tehát intézkedett, hogy az ilyeneket tartóztassák fel és uraikhoz vigyék vissza.³⁶

A keletkezett néphullámvás és társadalmi eltolódás minden-
esetre a súlyos időkben beállott kifosztottságra, nagy megter-
helésre utal. Az elszegényült székelység a katonáskodást, a
jobbágyság meg az adófizetést bírta nehezen. A jobbágy tönkre-
jutása egyben a nemesség elszegényedését is jelentette, a jószág-
pusztítás, jobbágyszámfogyás ugyanis egyben a nemesség va-
gyonának apasztását is előmozdította.

Az emlék- és koriratok jellegét, amely iratok a szóbanforgó
történelmi kor sok eseményét tartalmazzák, kifejezően Nagy
Szabó Ferenc határozza meg, amikor Kalendáriumot emleget.³⁷

Töbnyire évszámok alá írt feljegyzések azok, amiket
érdeklődő emberek, nem egyforma műveltséggel, az utókor ré-
szére megörökítettek. Iparos, tanultabb ember fogott tollat,
hogy ne engedjen veszendőbe menni nem egyszer fontos adatot.
Meseszerű elképzelések, élénk színezések, máskor hideg megállá-
pítások, párszavas feljegyzések jönnek elő, nem ritkán ma is
meggondolkoztató véleménynyilvánításokkal. Helyi események,
csodás természeti tünemények is előtűnnek, hogy a kor gon-
dolkozását akaratlanul is megvilágítsák. Művelődéstörténelmi
értékek vetődnek itt felszínre, hogy társadalmi osztályok gon-
dolkozásmódjába bevilágítsanak, s egyes helyek múltbeli képét
elővarázsolják. Nem klasszikus mintákat utánzó tudós törté-
netírókról van itt szó, csak értelmes főkről, akik lelki szükséglet-
nek tettek eleget, amikor történelmi eseményeket feljegyeztek.
Ugyanazt az eseményt nem mindig egybehangzóan mondják el,
annál kevésbé értettek egyet az események és történelmi szem-
élyek megítélésében. Képzettsége, életkörülményei szerint
kiki saját szemüvegén keresztül nézte a világot és állította
feladatok elé a tiszta látásra vágyó utókort. Tagadhatatlan
azonban, hogy igazat akartak írni, mindegyik szívét-lelkét ön-
tötte a leírt sorokba.

Sepsi Laczkó Máté református pap gróf Mikó Imre szerint,
minden egyebek felett vallásos és felekezeti szempontból fogta
fel korát. De e tulajdonságai a kor szelleméhez tartoznak.³⁸
Több okiratot foglalt be munkájába. Bocskai történelmi hivatá-
sának jó átérzője.

Gyulafi Léstár fejedelmi titkár Erdélyben, Báthory Zsig-
mond udvarában élt. Tanultsága és világlátottsága nem állotta
útját annak, hogy véreső, földindulások, természeti rendkívüli-
ségek ne érdekeljék. Elbeszélését színes részletek tarkítják.
Határozott ítéletei bevilágítanak a kor lelkébe.

Hídvégi Mikó Ferenc hadiismeretei feltűnők. Szerinte a

Báthory Zsigmond által kivégeztetett politikusok, bölcs békepolitikájukkal, Erdély aranykorát teremtették meg, amely kort a fejedelem a töröktől elpártolás «bolond» cselekedetével szüntette meg.

A hajdúk visszaéléseit erős kifejezésekkel korholja. A szokásokat olyanoknak rajzolja, mint akik saját érdekeik szerint ide-oda csatlakoznak és a magyarság sorsával nem törődnek. Báthory Gáborról megértéssel nyilatkozik.

Nagy Szabó Ferenc szabómester nagyon élénk író, sokat adott arra, hogy az eseményeket mint szemtanú írja le és az igazságnak utánajárjon. Erős képzelőtehetsége el-elragadja és a kelletténél élénkebb színezésbe viszi bele. Népies kifejezései sokszor kellemes meglepetésül szolgálnak. A garázda hajdúkkal ellentétben Bástát könyörületes embernek festi, aki a kárvallott panaszossal együtt sír. Szülővárosának, Marosvásárhelynek sorsa közelebről is érdekelte őt, várának építéséről érdekesen ír. A székelység bajairól nagy rokonszenvvel emlékszik meg.

Borsos Tamás szintén marosvásárhelyi polgárember, történetíró és egyben kiváló diplomata. Több követküldésről ír, 1613-i portai követjárásának leírása az első ilyenmű történeti emlék. Az erdélyi fejedelemség és a török porta kapcsolata ugyanis sűrű érintkezést tett szükségessé. A diplomáciai ügyek elintézésére és az ország adójának bevivésére a fejedelem követeket járatott Konstantinápolyba, az összeköttetés állandósítására meg állandó követet, úgynevezett kapitihát tartott a portán. Ilyen volt Borsos is. Első bemenetele Báthory Gábor uralkodására esett, amikor Balassi Ferenc főkövettel ment együtt. Az erdélyi követek három úton haladtak a portára. A legrövidebb, egyben legjobb a Bukaresten keresztül vivő út volt. Brassóból menet a töröcsvári szoroson át jutottak Tirgovistbe, majd a Dunához Ruszcsukba, onnét a Kis Balkánon át Konstantinápolyba. A másik út a Belgrádon, Nisen, Szófián, Drinápolyon át vezető út volt. A harmadik Nikápolyon és a zord Nagy Balkánon át haladt. E legnehezebben járható úton ment Borsos.

Nehéz körülmények között képviselte fejedelmét, mivel annak megbuktatása a portán már elhatározott dolog volt. A török Bethlen Gábort óhajtotta Báthory helyett a fejedelmi székben látni.

Borsos leírása találóan szemlélteti az utazás nehézségeit, a megjelenést a fővezér és császár előtt, általában az erdélyiek portai életét. Mindegyik követjárás ilyenformán ment végbe,

úgyhogy Borsos élénken bevilágít az ország külügyi életének évszázados nehézségeibe. Borsosék viselkedése annak az általános erdélyi felfogásnak visszatükrözése, amely szerint a követ fejedelmének és hazájának érdekeit minden körülmények között védje meg.

Krauss György, szász író, Mihály vajda és a vallonok pusztításainak jó kifejezője. Feljegyzésében Básta kapzsiságával és kora nyomorúságaival élénk ellentétbe kerül Bocskai, aki ez állapotoknak véget vetett. Krauss elragadtatással beszél a békéről, amely Bocskai fellépésével beállott.

BIRÓ VENCEL

J E G Y Z E T E K

¹ Erd. Orsz. Eml. IV. 425.

² U. o. V. 171–172.

³ U. o. IV. 426–428.

⁴ U. o. IV. 430, 436.

⁵ U. o. IV. 521. Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594–1613. 143. Magy. Tört. Eml. Írók. VII.

⁶ Erd. Orsz. Eml. IV. 428.

⁷ U. o. IV. 394. 2. jegyz., 431.

⁸ Borsos Tamás: *Vita vel potius peregrinatio totius vitae Thomae Borsos de Vásárhely etc. in anno 1614.* 24. Erd. Tört. Tára II Mikó Ferenc i. h. 144.

⁹ A változás az akkori országgyűlési végzésekből kitűnik.

Erd. Orsz. Eml. IV. 370, 431, 522.

¹⁰ Erd. Tört. Ad. III. 262.

¹¹ Erd. Orsz. Eml. IV. 435.

¹² U. o. IV. 432–434, 522–523.

¹³ U. o. IV. 534.

¹⁴ U. o. IV. 526–527, V. 171.

¹⁵ L. Bălcescu, Xenopol, Iorga, Giurescu, Lupaş román történelmeik vonatkozó részeit.

¹⁶ Gyulafi Léstár feljegyzései 1565–1605. 40. M. Tört. Eml. Írók. XXXIII. Mikó Ferenc i. h. 147.

¹⁷ Borsos i. h. 27.

¹⁸ Erd. Orsz. Eml. IV. 551, 554.

¹⁹ U. o. IV. 556–557.

²⁰ U. o. V. 138, 157–158, 267–268.

²¹ Borsos i. h. 28, Mikó Ferenc i. h. 151, Krauss György: *Tractatus rerum tam bellicarum quam etiam aliarum ab anno 1599 usque 1606 inclusive in Transylvania inventarum*, 196. *Deutsche Fundgruben* ect.

²² Gyulafi Léstár i. h. 47–48, Krauss i. h. 196.

²³ Nagy Szabó Ferenc memoriáléja 65, 79. Erd. Tört. Ad. I. Krauss i. h. 186. Borsos i. h. 34.

²⁴ Erd. Orsz. Eml. V. 264. Borsos i. h. 33.

²⁵ Borsos i. h. 26.

²⁶ Erd. Orsz. Eml. IV. 586, Borsos i. h. 29.

²⁷ Erd. Orsz. Eml. V. 143–144, 160, 216.

²⁸ U. o. V. 379.

²⁹ Mikó Ferenc i. h. 179.

³⁰ Borsos Tamás második konstantinápolyi követsége 1618–1620. 121. Erd. Tört. Ad. II.

³¹ Mikó Ferenc i. h. 173, Nagy Szabó Ferenc i. h. 101–102, Sepsi Laczkó Máthé krónikája 1521–1624. 97–101. Erd. Tört. Ad. III. Horváth Mihály: Magyarország történelme V. 52–53.

³² Erd. Orsz. Eml. V. 466., VI. 112.

³³ Gyulafi i. h. 46.

³⁴ Erd. Orsz. Eml. V. 549, VI. 95.

³⁵ U. o. V. 491, VI. 90.

³⁶ U. o. VI. 113, 124, Borsos: Vita ect. 29.

³⁷ Nagy Szabó Ferenc i. h. 41.

³⁸ Erd. Tört. Ad. III. 4.